

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τι είναι μύθος;

«Ξέρω πολύ καλά τι είναι, φτάνει να μην με ρωτήσουν· αν όμως με ρωτούσαν και προσπαθούσα να δώσω μιαν εξήγηση, θα βρισκόμουν σε μεγάλη αμηχανία»,¹

γράφει ο Άγιος Αυγουστίνος στις *Εξομολογήσεις* του, προσθέτοντας άλλο ένα πετραδάκι στο πολύχρωμο ψηφιδωτό της αμηχανίας απέναντι στο αιώνιο ερώτημα της ερμηνείας του όρου «μύθος», καθώς ο όρος και οι σημασιοδοτήσεις του κινούνται στη ζώνη του λυκόφωτος ανάμεσα στη λογοτεχνία, στη φιλοσοφία και στην ανθρωπολογία.² Στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ο μύθος ορίζεται ως εξής:

1. K.K. Ruthven, *Ο Μύθος*, από τη σειρά: *Η γλώσσα της Κριτικής*, μτφρ. Ιουλιέττα Ράλλη, Κάιτη Χατζηδήμου, Ερμής, Αθήνα 1988, σελ. 9.

2. Michael Bell, *Literature, Modernism and Myth: Belief and Responsibility in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, 1997, σελ. 1.

Μύθος. ο [mīthos]: 1. φανταστική διήγηση, συνήθ. λαϊκής προέλευσης, που αναφέρεται ιδίως σε θεούς και ήρωες ή στη δημιουργία και στην εξέλιξη του κόσμου και μεταδίδεται συνήθ. προφορικά από γενιά σε γενιά: *Μύθοι για τους θεούς του Ολύμπου / τον Ηρακλή / τον τρωικό πόλεμο. Οι μύθοι του Αισώπου / του Λαφοντέν. Ιστορικός ~. Διδακτικός ~, με αλληγορικό και συνήθ. διδακτικό χαρακτήρα. || το σχετικό λογοτεχνικό είδος. 2. η υπόθεση κάθε καλλιτεχνικού, ιδίως λογοτεχνικού, έργου ή το βασικό γεγονός πάνω στο οποίο αυτή στηρίζεται: *Ο ~ ενός θεατρικού έργου. 3. (μτφ.) α. φανταστική ή ανακριβής άποψη που επικρατεί για κπ. ή για κτ.: Ο ~ του ασθενούς φύλου. Ο ~ για το αήτητο του γερμανικού στρατού. β. για καθετί το ανύπαρκτο, το μη πραγματικό, το ανακριβές: ~ και πραγματικότητα. Οι πληροφορίες αποδείχτηκαν ~. γ. για πρόσωπο που το περιβάλλει μεγάλη αίγλη (πρβ. θρύλος): Οι ζωντανόι μύθοι του Χόλιγουντ.**

[λόγ. < αρχ. μῦθος ‘λέξη, λόγος, διήγηση’]³

Διήγηση φανταστική, ανακριβής άποψη, για καθετί το ανύπαρκτο, το μη πραγματικό, το ανακριβές συνιστούν αφορισμούς⁴ που αναφέρονται στο κύριο και καίριο χαρακτηριστικό των μύθων που δεν είναι άλλο από τη σκοτεινή προέλευσή τους, τη «συνεχώς μεταβαλλόμενη μορ-

3. Λήμμα «μύθος» στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998, στο: <https://bit.ly/3OpyPwB>.

4. Για μια σύντομη ανασκόπηση των ορισμών του όρου μύθος μέσα από ποικίλες οπτικές, π.χ. φιλοσοφική, κοινωνιολογική κ.ά., μπορεί κανείς να δει: Ζ.Ι. Σιαφλέκης, *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, Gutenberg, Αθήνα 1994.

φή και διαφορούμενη έννοια)». ⁵ Ωστόσο, παρά το φανταστικό, ανακριβές και ανύπαρκτο των μύθων και ενώ διαφεύγουν κάθε λογική εξήγηση, ωθούν τους αναγνώστες και τους μελετητές τους στη λογική διερεύνηση, γεγονός που «εξηγεί γιατί είναι τόσο ποικίλες οι αντιθετικές ερμηνείες που προτείνονται, και που καμιά τους δεν είναι αρκετά πλατιά για να προσφέρει μια ολοκληρωμένη εξήγηση του μύθου». ⁶

«Ο μύθος είναι λόγος», υποστηρίζει ο Ρολάν Μπαρτ στις *Μυθολογίες* του, ⁷ όχι ένας οποιοσδήποτε, βέβαια, λόγος, αλλά ένα σύστημα επικοινωνίας, ένα μήνυμα που προφέρεται με συγκεκριμένο τρόπο, έχοντας συγκεκριμένη μορφή και χωρίς όρια ουσία. Ο μυθικός λόγος αποτελείται «από μίαν ύλη που είναι κιόλας κατεργασμένη και που προορίζεται για την κατάλληλη επικοινωνία». ⁸ Εικόνες, λέξεις, έννοιες, υλικά του μύθου, παραστατικά ή γραφικά, επέζησαν στο πέρασμα του χρόνου και έγιναν πηγή έμπνευσης σε ποικίλες μορφές τέχνης, ανάμεσά τους η λογοτεχνία. Η ανακάλυψη θαμμένων μέσα στους μύθους αρχαίων πολιτισμών συνέβαλε σημαντικά στην ανασυγκρότηση του πολιτισμού της Δύσης. ⁹ Ειδι-

5. K.K. Ruthven, *Ο Μύθος*, ό.π., σελ. 9.

6. Στο ίδιο, σελ. 9.

7. Ρολάν Μπαρτ, *Μυθολογίες-Μάθημα*, μτφρ. Καίτη Χατζηδήμου, Ιουλιέττα Ράλλη, επιμ.-μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Ράππα, Αθήνα 1979, σελ. 201.

8. Στο ίδιο, σελ. 203.

9. Gilbert Highet, *Η κλασική παράδοση. Ελληνικές και ρωμαϊκές επιδράσεις στη λογοτεχνία της Δύσης*, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988, σσ. 41-42.

κότερα, οι μύθοι μπόλιασαν τη λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία, διαδικασία με διπλή όψη: «από τη μια πλευρά, αφορά τις σχέσεις του συγγραφέα με τη μυθική παράδοση· από την άλλη, τις σχέσεις της κριτικής με το παραγόμενο προϊόν».¹⁰ Όταν αναφερόμαστε στη σχέση μύθου και λογοτεχνίας, «εννοούμε σχεδόν πάντα τον αρχαίο μύθο και την εμφύτευσή του σε ένα λογοτεχνικό γένος και είδος».¹¹ Η δυναμική της αρχέγονης μυθικής αφήγησης είναι μεγάλη, καθώς και η ικανότητά της να προσαρμόζεται σε νέα πολιτισμικά περιβάλλοντα. Συγγραφείς όπως —ενδεικτικά αναφέρουμε— οι Ν. Καζαντζάκης, Α. Σικελιανός, Γ. Σεφέρης, Γ. Ρίτσος, Κ. Αγγελάκη-Ρουκ, Κ. Δημουλά, Στ. Βαβούρης, αλλά και S. Mallarme, P. Valery, E. Pound, T.S. Eliot κ.ά. συνομίλησαν δημιουργικά και κάποτε ανατρεπτικά με τους αρχαίους μύθους, προσδίδοντας σε αυτούς νέες σημασίες και ερμηνείες, γεγονόσ που ενισχύεται από τον αλληγορικό χαρακτήρα του μύθου, «που συνδέει το κείμενο με τις πολιτισμικές συνιστώσες της εποχής στην οποία προσλαμβάνεται και που συντελεί ουσιαστικά στη διαμόρφωση της αξίας του».¹²

Η παρούσα μελέτη —αποτέλεσμα της μακρόχρονης ενασχόλησής μου με τον μύθο στο έργο του Γιάννη Ρίτσου, της ανάγνωσης και αισθητικής απόλαυσης των ποιημάτων του και της διδασκαλίας της ποίησής του στο πλαίσιο των προπτυχιακών μαθημάτων στο Τμήμα Φιλολο-

10. Ζ.Ι. Σιαφλέκης, «Εισαγωγή», στο: *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*, ό.π., σελ. κβ'.

11. Στο ίδιο, σελ. κγ'.

12. Στο ίδιο, σελ. κστ'.

γίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων— στοχεύει στην ανα-σκόπηση της λειτουργίας του μύθου στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, και ειδικότερα στην αξιοποίηση από τον ποιητή του μυθικού κύκλου των Ατρείδων με έμφαση στις μορφές του Ορέστη, του Αγαμέμνονα και της Ιφιγένειας. Η προσεκτική ανάγνωση των ομώνυμων —και όχι μόνο— ποιητικών συνθέσεων της *Τέταρτης Διάστασης* και η ιχνηλάτηση των μυθικών αυτών ηρώων στο σύνολο του ποιητικού έργου του Ρίτσου αναδεικνύουν ενδιαφέρουσες πτυχές της ποιητικής του, που ενεργοποιούν την αλληγορική διάσταση της μυθικής αφήγησης, σε συνάρτηση με τη λογοτεχνική μορφή, επιτείνοντας τη διάδραση ανάμεσα στον δέκτη και στο έργο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«ΤΑ ΜΥΘΙΚΑ ΣΟΥ ΕΚΕΙΝΑ /
ΤΑ ΔΙΑΚΕΚΟΜΜΕΝΑ ΤΑ ΠΟΛΥΠΛΟΚΑ»
Ο ΜΥΘΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

I. Μύθος και περιοδολόγηση στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου

Δε μας αρέσαν τα ημιθεϊκά, τα θεϊκά, τα υπερανθρώ-
πινα. Ο μύθος
πολύ μπλεγμένος, με πολλές εκδοχές, — δεν ξέραμε το
τι εννοούσε·
απλώς μαντεύαμε πως έκρυβε πολλά και μικρόλογα· του
’λειπε
κείνη η καθάρια γυμνότητα του άγνωστου κι ανεξήγη-
του. Ωστόσο
μας άρεσε η τοποθεσία — εκεί που σμίγουν η μέρα κι η
νύχτα,
κι οι μηλιές να λευκάζουν ανθισμένες στο λυκόφως, ή κα-
τάφορτες
με τα χρυσά τους μήλα. Μας άρεσε ακόμη που οι Αργο-
ναύτες είδαν
μέσ’ απ’ το πλοίο τους, λίγο πιο πέρα απ’ τη λίμνη Τρι-
τωνίδα,
του Δράκοντα το πτώμα και τις Εσπερίδες λυπημένες.
Μα πιότερο απ’ όλα

εκείνο το «μαξιλαράκι» που ζήτησε ο Ήρωας να βάλει
 το κεφάλι του
 για ν' αλαφρώνει απ' το βάρος του ουρανού. Τούτη η μι-
 κρή πονηρία,
 η τόσο ανθρώπινη, που 'χε νικήσει την κακοβουλία του
 Άτλαντα,
 όλο το μύθο τον έφερνε στα μέτρα μας, δίνοντάς του ταυ-
 τόχρονα
 κάποιον άόριστο και οικείο φωτισμό, μια αισθητική σχε-
 δόν λαμπρότητα¹

γράφει ο Γιάννης Ρίτσος στο ποίημα με τίτλο «Τα μή-
 λα των Εσπερίδων» από την ποιητική συλλογή *Επα-
 ναλήψεις, Σειρά Δεύτερη* (1968), αποδίδοντας τον ιδιαί-
 τερο ρόλο που διαδραμάτισε ο μύθος στη διαμόρφωση της
 ποιητικής του, καθώς τον προσαρμόζει στα μέτρα του.
 Ο Γιώργος Βελουδής σημειώνει πως ο Ρίτσος παγιώνει
 τη «μυθική του μέθοδο» από τα τέλη του 1936 έως το
 1938, «αμέσως δηλαδή μετά την επιβολή της δικτατορίας
 του Μεταξά». ² Με την «Εαρινή συμφωνία» και το «Εμ-
 βατήριο του Ωκεανού» ο Ρίτσος προσχωρεί στον αρχαιοελ-
 ληνικό μύθο, ο οποίος θα αποτελέσει ανεξάντλητη πηγή
 έμπνευσης μετά τον πόλεμο. Ακολουθεί ένα μυθολογικό
 κενό, το οποίο, σύμφωνα με τον Βελουδή, εξηγείται από
 τα ιστορικά και βιογραφικά δεδομένα του Ρίτσου —κα-
 τοχή, αντίσταση, εμφύλιος, εξορία— που ώθησαν τον ποιη-
 τή στη χρήση μιας «απροκάλυπτα γυμνής ποιητικής γλώσ-

1. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Γ', Κέδρος, Αθήνα 1998²,
 σσ. 49-50. Τα αποσπάσματα από τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου
 αποδίδονται με το μονοτονικό σύστημα.

2. Γιώργος Βελουδής, «Ο μύθος στον Ρίτσο», *Νέα Εστία*,
 έτος 65, τ. 130, αρ. 1547, Χριστούγεννα 1991, σελ. 113.

σας».³ Ο ποιητής θα επανασυνδεθεί με τον μύθο στα 1953, ενώ από το 1957 και εξής η «μυθική μέθοδος» του Ρίτσου θα αναπτυχθεί πλήρως με κορύφωση τις πολυστιχες συνθέσεις της *Τέταρτης Διάστασης*.

Η Αλεξάνδρα Ζερβού εντοπίζει τρεις διαφορετικές φάσεις στην παρουσία του μύθου στην ποίηση του Ρίτσου. Στην πρώτη, στην οποία περιλαμβάνονται ποιήματα γραμμένα ανάμεσα στα 1935-1959, ο μύθος λειτουργεί ως συμπλήρωμα της σκηνογραφίας των ποιημάτων, «έχει τη μορφή ποικίλματος, του περίτεχνου στολιδιού που διαλέγει ο μαθητής του Παλαμά».⁴

ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ

I

Τα μονοπάτια της Βοιωτίας το Σεπτέμβρη,
κάτι κατσικόδρομοι στο σούρουπο με το χνούδι της κα-
ταχνιάς,
στ' αγκάθια πούπουλα από σκοτωμένα πουλιά,
ο γέρο - Θηβαίος με την αγκλίτσα του —όχι ο παλιός—
τίποτα απ' τους Επτά επί Θήβας κι απ' τα βαθιά ονό-
ματα,
ονόματα βαθιά σαν τα ξερά πηγάδια στην αυλή με τις
πλάκες,
κι ούτε το ακόντιο, μα το ξερό κοντάρι μπηγμένο στ'
αμπέλι,

3. Στο ίδιο, σελ. 114.

4. Αλεξάνδρα Ζερβού, «Ο αρχαίος μύθος και η “στρατευμένη” ποίηση του καιρού μας —Με αναφορές στο έργο του Γιάννη Ρίτσου—», στο: Δημήτρης Κόκορης (επιμ.), *Εισαγωγή στην ποίηση του Ρίτσου. Επιλογή κριτικών κειμένων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2009, σελ. 185.

κι ο ήλιος της δύσης χωματένιος, όχι η ασπίδα του Αχιλλέα,
 ένα σκουτέλι πήλινο στο σοφρά του φτωχόσπιτου,
 λίγα ραδίκια, δυο ελιές κ' η ερημιά της πέτρας. [...]

II

[...]

Ο ψαράς δεν ήξερε τίποτα για τον Όμηρο.
 Η μήνις του Αχιλλέα κι ο Πάτροκλος —ξέραμε—
 βούτηξε ο ναύτης απ' τα βράχια ολόγυμνος, Ιούλιο μήνα,
 ο ίδιος ναύτης που τον βλέπαμε το απόγευμα στην προ-
 κυμαία με
 στραβά το κασκέτο του.
 Ύστερα είχε φεγγάρι — μια φεγγαράδα αιωνιότητα
 πάνου απ' τα κατάρτια της Τροίας και τα σταμινιά της
 Αίγινας.

ΠΟΡΟΣ, Καλοκαίρι 1939⁵

Η δεύτερη φάση των μυθολογικών ποιημάτων του Ρίτσου αναφέρεται στην περίοδο 1959-1975, στην οποία εντοπίζουμε κυρίως τις πολύστιχες ποιητικές συνθέσεις της *Τέταρτης Διάστασης*. Οι τίτλοι και μόνο των αρχαιόθεμων ποιημάτων της συλλογής είναι δηλωτικοί της επίδρασης που έχει ασκηθεί από τον μύθο στη σύνθεσή τους: «Αγαμέμνων», «Ορέστης», «Φιλοκτήτης», «Η Ελένη», «Χρυσόθεμις», «Η επιστροφή της Ιφιγένειας», «Περσεφόνη», «Φαίδρα», «Αίας». Την ίδια περίοδο ο Ρίτσος γράφει μια σειρά μικρών ποιημάτων, τις *Επαναλήψεις, Σειρά Πρώτη* (1963-1965), *Επαναλήψεις, Σειρά Δεύτερη*

5. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Γ', Κέδρος, Αθήνα 2004²⁰, σσ. 9-10.

(1968), *Επαναλήψεις, Σειρά Τρίτη* (1969), *τις Πέτρες* (1968) και το *Κιγκλίδωμα* (1968-1969), όπου είναι ευδιάκριτα τα θέματα που αντλούνται από την αρχαιότητα και τον μύθο.⁶

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Όχι, καμιά ταπείνωση δεν ένιωθε γυρίζοντας κοντά μας.

Αντίθετα

λάμψη μεγάλη κι ευφροσύνη φώτιζαν το πρόσωπό του
που τ' άγγελμά του θα περνούσε στη φωνή μας και
στα μέτρα μας· σαν όταν

κατέβη η γλαυκομάτα μεταμφιεσμένη με τα ρούχα του
Μέντη, γιου του Αγχιάλου,
του ηγεμόνα των Ταφίων θαλασσομάχων. Στάθηκε στο
προαύλιο

κοιτώντας τους άντρες να παίζουν τα ζάρια, καθισμένοι
σε δέρματα βοδιών, που οι ίδιοι τα 'χαν σφάζει, και τους
υπηρέτες

που σκούπιζαν με πολυτρύπητα σφουγγάρια τα μακριά
τραπέζια,

ενώ το δόρυ της έλαμπε βυσσινί στο λιόγερμα. Τότε
το συνετό παλικάρι οδήγησε τον ξένο μες στο σπίτι
του πήρε το δόρυ και το 'στησε στο μακρύ παραστάτη
σε καλοσκαλισμένη θήκη, εκεί δίπλα, που βρισκόντανε
από πολύ καιρό παρατημένα και τ' ακόντια του πατέρα
του. Έξω

έπεφτε η νύχτα λάμποντας με ψάρια φτερωτά, μ' άσπρα
άτια και με καραβόσκοινα.

Σάμος, 6.1.65⁷

6. Αλεξάνδρα Ζερβού, «Ο αρχαίος μύθος και η “στρατευμένη” ποίηση του καιρού μας —Με αναφορές στο έργο του Γιάννη Ρίτσου—», ό.π., σελ. 186.

7. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Ι', ό.π., σελ. 25.

Η τρίτη φάση αφορά την περίοδο από το 1975 και εξής, στην οποία κυριαρχεί μια πολυσημία μυθικών συμβόλων, ενώ οι μύθοι έχουν μορφή αποσπασματική και είναι διασπαρτοι στο σύνολο του έργου του ποιητή.⁸ Διαβάζουμε στη συλλογή *Διαφάνεια*:

ω διαφάνεια – είπε –
 εσύ η καλή η άβρατη που ορατά τα άβρατα κάνεις
 ρίχνει η γυναίκα σ' ένα κύπελλο νερό το πατρικό της δα-
 χτυλίδι
 ο κερωμένος σπάγγος της γερόντισσας δένεται στο κου-
 βάρι της Αριάδνης.⁹

Στο «Ο Σχοινοβάτης και η σελήνη» από τα *Επινίκια* (1977-1983) γράφει ο ποιητής:

Ύστερα τα κορίτσια φύγαν πειστωμένα χωρίς λόγο,
 ανέβηκαν τα σκαλιά του σταθμού, βγάλανε μόνες τα ει-
 σιτήριά τους,
 περίμεναν το τραίνο. Κι είπε η Περσεφόνη: «θα γυρίσω
 και Κάτω·
 τέλειωσε πια το καλοκαίρι».
 Ένας τσιγγάνος
 κρατούσε δυο λαγούς σκοτωμένους, έναν σε κάθε του
 χέρι. Το αίμα τους μαύρο
 είχε πήξει στα δόντια τους.¹⁰

8. Αλεξάνδρα Ζερβού, «Ο αρχαίος μύθος και η “στρατευμένη” ποίηση του καιρού μας —Με αναφορές στο έργο του Γιάννη Ρίτσου—», ό.π., σελ. 186.

9. Γιάννης Ρίτσος, *Ποιήματα*, τ. Η', Κέδρος, Αθήνα 1999², σελ. 21.

10. Στο ίδιο, σελ. 209.

Το πλήθος των ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου που διαλέγονται με την αρχαιότητα μπορούν, επίσης, να κατηγοριοποιηθούν —πάντα με την επιφύλαξη πως η όποια κατηγοριοποίηση αποσκοπεί σε χρηστικούς και μόνο σκοπούς, στην όσο το δυνατόν καλύτερη και εις βάθος μελέτη ενός εκτενέστατου έργου, μιας και οριστικά και απόλυτα όρια δεν υπάρχουν ανάμεσα στα λογοτεχνικά έργα— σε αρχαιόθεμα μυθογενή, σε αρχαιόθεμα ιστοριογενή και σε «αρχαιολογικά».¹¹ Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ποιήματα στα οποία η αρχαία μυθολογία αξιοποιείται όχι ως απλή αναφορά, αλλά ως το κύριο αφηγηματικό πλαίσιο του ποιήματος. Στη δεύτερη εντοπίζουμε ποιήματα στα οποία η ιστορία διαδραματίζει ανάλογο ρόλο με αυτόν του μύθου. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία ανήκουν «συνθέσεις με άξονα τον ποιητικό στοχασμό πάνω σε ερείπια ή τεχνουργήματα [...]»,¹² καθώς και «όσα ποιήματα συνομιλούν με το αρχαίο δράμα ως παράσταση, στην υλική επιτελεστικότητα του, αλλά και ποιήματα που θεματοποιούν μια άλλη μορφή επιτελεστικότητας, τις αρχαίες τελετουργίες».¹³

11. Μαρία Ακριτίδου, «Τα αρχαιόθεμα του Ρίτσου. Εισαγωγή: Για τη συγκρότηση της αρχαιόθεμης ανθολογίας», στο: *Νόστος: Ο αρχαιοελληνικός μύθος στην παγκόσμια λογοτεχνία*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη, <https://bit.ly/3Wf1Ygl>, 2012.

12. Στο ίδιο.

13. Στο ίδιο.

II. *Η λειτουργία του μύθου στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*

Οι πολυάριθμες αναφορές σε μυθικά πρόσωπα και συμβάντα στην ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, η πολύπλευρη αξιοποίηση του αρχαιοελληνικού μύθου από τον ποιητή και η λειτουργία αυτού στην ποίησή του έχουν αποτελέσει αντικείμενο διεξοδικής μελέτης και συζήτησης. Ο Ρίτσος στο «Ένα γράμμα του, για την ποίησή του»,¹⁴ απευθυνόμενος στη Χρύσα Προκοπάκη προβληματίζεται για τη συχνή χρήση του μύθου στο έργο του.

Αναρωτιέμαι, για τον δρόμο της δουλειάς μου «με τους αρχαίους», αναρωτιέμαι από χρόνια κ' εγώ ο ίδιος, και θαρρώ πως και σε παλιότερα γράμματά μου και σε τηλεφωνήματά μας, σου έχω κάνει αρκετά σαφείς νύξεις. Μάλιστα, σ' ένα γράμμα —ημερολόγιο που σου ετοίμαζα στη Σάμο και που ποτέ δεν τέλειωσε (και πώς θα μπορούσε να τελειώσει ένα ημερολόγιο— και μάλιστα παρηχημένο;) αυτό ήταν το κύριο θέμα του γραφτού μου —αυτή η αντίθεση (κ' η μοιρασιά μου) ανάμεσα στο τώρα και στο πάντα, ανάμεσα στις δυο αναγκαιότητες: της συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας και της «μυθικής» πραγματικότητας της ιστορίας του ανθρώπου που ξεπερνάει τα «επείγοντα πλαίσια της δοσμένης στιγμής» και προς τα εμπρός (μέλλον) και προς τα πίσω (παρελθόν).

14. Γιάννης Ρίτσος, «Ένα γράμμα του, για την ποίησή του», *Νέα Εστία*, έτος 65, τ. 130, τχ. 1547, Χριστούγεννα 1991, σελ. 94.

Ο ποιητής, κάνοντας κριτική στις «Μαντατοφόρες», στο «Δίχτυ» και στο «Κωδωνοστάσιο», τα βρίσκει πολύ πιο κάτω από τα «αρχαία» του ποιήματα, καθώς

τους λείπει η διάσταση του μύθου, η προϋπάρχουσα μαγεία της απόστασης, η άξαφνη μουσική των αναχρονισμών, η ελευθερία κίνησης της φαντασίας, η ευκολία της μεταμφίεσης και της ακραίας ομολογίας κάτω απ' την προσωπίδα του άλλου, η στοχαστική κίνηση του λόγου απ' το φιλτραρισμένο μέσω των εποχών αίσθημα και νόημα που δεν υπόκειται στην αναγκαιότητα της λαχανιασμένης στιγμής.¹⁵

Η εκμετάλλευση του μύθου ανοίγει ποικίλες προοπτικές και ικανοποιεί ανάγκες και αναζητήσεις του ποιητή. Ο μύθος αποτελεί για τον ποιητή μια μορφή ελεύθερης έκφρασης των συναισθημάτων, των μύχιων σκέψεών του, καθώς και των προβληματισμών του για την περιρρέουσα, σκοτεινή τις περισσότερες φορές, πραγματικότητα. Και όχι μόνο αυτό. Μέσω του μύθου ο ποιητής θα βρει διέξοδο στα προσωπικά και οικογενειακά του αδιέξοδα, στις τραγικές στιγμές της καθημερινότητάς του. Ο Ρίτσος χρησιμοποιεί τον μύθο ως μέσο έκφρασης της ατομικής και κοινωνικής του βιογραφίας. Έτσι, στις αμιγώς μυθολογικές συνθέσεις της *Τέταρτης Διάστασης*, αλλά και στα ποιήματα από τα οποία αντλούμε μυθικά στοιχεία, αναγνωρίζουμε πληθώρα αυτοβιογραφικών αναφορών και αναχρονισμών που συμβάλλει στη σκιαγράφηση της προσωπικότητας του ποιητή και στη συγκρότηση της αντίληψής του για τον έσω και τον έξω κόσμο.

15. Στο ίδιο, σελ. 95.

Ο Γιώργος Βελουδής σχετικά με τις ειδικές συνθήκες που συνέβαλαν στην ενασχόληση του Ρίτσου με τον αρχαίο μύθο σημειώνει πως προϋποθέσεις για αυτήν υπήρξαν:

α) Η —έστω και εντελώς σύντομη— θητεία του στο «Εθνικό Θέατρο», όπου έπαιξε ως χορευτής σε παραστάσεις αρχαίας τραγωδίας (1938), β) Οι πρώιμες μεταφραστικές του δοκιμές στο αρχαίο δράμα (*Αντιγόνη*), γ) Η πρώτη γνωριμία του με το έργο του Καβάφη (1933, 1939/40), δ) Η χωρογραφική επαφή κ' εξοικειώσή του με τους τόπους του αρχαίου μύθου (Άργος, Μυκήνες), ε) Τα βιογραφικά και ψυχολογικά του δεδομένα.¹⁶

Η στροφή του Ρίτσου στον αρχαίο μύθο κατά τα πρώτα στάδια της ποιητικής δημιουργίας του συναρτάται με τους δύσκολους καιρούς, τις τραγικές στιγμές της ατομικής και κοινωνικής βιογραφίας του. Ο ποιητής οικειοποιείται τα μυθολογικά στοιχεία, έστω και ένα μοτίβο, ένα απλό νόημα, τα αποφορτίζει από την αρχική τους σημασία και περιεχόμενο, τα αποσπά από το μυθολογικό περιβάλλον τους και τα ενσωματώνει ριζικά και δημιουργικά στην ποιητική του αφήγηση. Στη μυθική μέθοδο του Ρίτσου η «αντικειμενική συστοιχία» συνυφάνεται με την «υποκειμενική», με αποτέλεσμα τη σύμπλευση των μυθικών στοιχείων με τα βιογραφικά δεδομένα του ποιητή.¹⁷ Το μυθικό διαμορφώνεται κάτω από την πίεση του αυτοβιο-

16. Γιώργος Βελουδής, «Αυτοβιογραφία, μύθος και ιστορία στο έργο του Γιάννη Ρίτσου», στο: *Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*, Κέδρος, Αθήνα 1984, σελ. 51.

17. Γιώργος Βελουδής, «Ο μύθος στον Ρίτσο», ό.π., σελ. 114.

γραφικού. Ταυτόχρονα, σημαντική διάσταση της χρήσης του μύθου από τον Ρίτσο είναι, σύμφωνα με τον Βελουδή, ο αναχρονισμός. Πρόκειται για ηθελημένους αναχρονισμούς, αποτέλεσμα της συνειδητής επέμβασης του ποιητή στη μυθική αφήγηση. Σκοπός του Ρίτσου είναι η «ενεστωποίηση του μύθου», ο εκσυγχρονισμός του.¹⁸ Η ενεστωποίηση του μύθου απορρέει από το διαρκές ενδιαφέρον του ποιητή για την ιστορία και τον ιστορικό χρόνο. Και αυτό γιατί για τον Ρίτσο ιστορία σημαίνει «πρώτα από όλα: παρόν»,¹⁹ καθώς η προσφυγή στην ιστορία και στον μύθο καλύπτει τρία νοηματικά και συνειδησιακά επίπεδα στο έργο του: το ιστορικό-μυθολογικό, το ατομικό-ψυχολογικό και το σύγχρονο-επικαιρικό.

Ο Αλέξανδρος Αργυρίου συγκρίνει τη μυθική μέθοδο του Ρίτσου με αυτή του Σεφέρη και του Καβάφη και καταλήγει πως με τα μυθολογικά μοτίβα ο Ρίτσος θέτει «νέα προβλήματα παρά δίνει απαντήσεις», εντείνοντας την αμφισημία και την πολυσημία των ποιημάτων του. Ο Αργυρίου υποστηρίζει πως τα μυθολογικά του Ρίτσου διατηρούν αμείωτο το ενδιαφέρον του σημερινού αναγνώστη, μιας και «οι αρχαίοι μύθοι [...] ενώ διατηρούν τον αρχετυπικό τους χαρακτήρα, μέσα από σύγχρονα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα αποκτούν οικείους τόνους».²⁰

18. Γιώργος Βελουδής, «Αυτοβιογραφία, μύθος και ιστορία στο έργο του Γιάννη Ρίτσου», ό.π., σσ. 57-58.

19. Στο ίδιο, σελ. 59.

20. Αλέξανδρος Αργυρίου, «Η ποίηση του Γιάννη Ρίτσου. Μια σπειροειδής εξέλιξη», *Νέα Εστία*, έτος 65, τ. 130, αρ. 1547, Χριστούγεννα 1991, σελ. 50.

Η εσωτερική και ταυτόχρονα αντικειμενική ανάγκη του Ρίτσου να μιλήσει για τους δύσκολους καιρούς της κοινωνικής βιογραφίας του αποτυπώνεται και στην άποψη του Παντελή Πρεβελάκη, ο οποίος σημειώνει πως «[...] τα μυθολογικά τού εξασφάλισαν ένα “άλλοθι” απέναντι στη λογοκρισία»,²¹ υπήρξαν η διαφυγή του από τον καθημερινό εφιάλτη, «που μπορούσε να οδηγήσει τον πολίτη-ποιητή στην αλλοφροσύνη. Η ποίηση αποδείχτηκε άλλη μια φορά μέσο εκτόνωσης και παράγοντας ψυχικής ισορροπίας».²²

Η Χρύσα Προκοπάκη αναφέρει, όπως και οι προηγούμενοι μελετητές, πως μέσω των μύθων ο Ρίτσος εκφράζει τον ιστορικό περίγυρο, την προσωπική μνήμη, τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, καθώς η αναφορά στον μύθο προϋποθέτει το τραγικό και το συντελεσμένο. Καθίσταται *μίμηση πράξεως*, κατά την οποία πίσω από το τραγικό προσωπείο κρύβεται το σημερινό πρόσωπο του ποιητή. Η Προκοπάκη ερμηνεύει τη στροφή της ποίησης του 20ού αιώνα προς την αρχαιότητα ως

διπλή ανάγκη της αντίστασης και αναδίπλωσης. Είναι άμυνα προς τα έξω και συγχρόνως εσωτερίκευση προβλημάτων. Η αναζήτηση της αναφοράς, της ταυτότητας σε φάση ήττας ή ξεριζωμού. Το αντιστάθμισμα μιας απώλειας.²³

21. Παντελής Πρεβελάκης, *Ο ποιητής Γ. Ρίτσος. Συνολική Θεώρηση του έργου του*, Κέδρος, Αθήνα 1983, σελ. 449.

22. Στο ίδιο, σελ. 449.

23. Χρύσα Προκοπάκη, «Ο κύκλος των μυθολογικών ποιημάτων του Γιάννη Ρίτσου», *Θεατρικά Τετράδια*, τχ. 2, Θεσ/νίκη, Ιανουάριος 1980.

Επίσης, μέσω του τραγικού μύθου ο σύγχρονος ποιητής θίγει, αλληγορικά πάντα, σύγχρονα ζητήματα, μιας και η σύνδεση με την αρχαιότητα «δεν είναι απλώς πρόσχημα, έχει ευρύτερη σημασία, που σχετίζεται με την ιστορική αίσθηση και το στοχασμό πάνω στην ιστορία γενικότερα».²⁴ Η στάση του Ρίτσου απέναντι στο παρελθόν και κατ' επέκταση στον μύθο δεν είναι αρνητική, μιας και ο ποιητής πιστεύει σε ένα καλύτερο μέλλον, έστω και μακρινό, ενώ αποτιμά ψύχραιμα το παρόν, κάτι που του διασφαλίζει την κριτική αντιμετώπιση του παρελθόντος, η γνώση του οποίου μας διδάσκει, ακόμα και μέσα από τα πιο αρνητικά δεδομένα του, «προπάντων απ' αυτά».²⁵ Ειδικότερα, για τη λειτουργία του μύθου στα ποιήματα της *Τέταρτης Διάστασης* η Προκοπάκη γράφει τα εξής:

Ο μύθος ξετυλίγεται στον μέσα χώρο, υφασμένος από υλικά στοιχεία που, χωρίς να χάνουν το βάρος τους, ανυψώνονται στο χώρο της ποίησης κερδίζοντας εκπληκτικές προεκτάσεις, και από φαντασιώσεις, οραματισμούς και υποσυνείδητες ακόμη καταστάσεις που παίρνουν μια παράξενη υλικότητα, γίνονται αναγνωρίσιμες, σχεδόν απτές. Αυτή η ποίηση που λειτουργεί με μνήμες ιστορικές, αναμνήσεις και ζωντανές αισθήσεις αλληλοσυμπλεκόμενες, συνειρμικές ακροβασίες μέσα σε ένα τεμαχισμένο χρόνο, ιστορικό και υποκειμενικό, έρχεται να μας πείσει για την ενότητα του ανθρώπου και της ιστορίας του, για την ενό-

24. Χρύσα Προκοπάκη, *Η πορεία προς τη Γκραγκάντα ή οι περιπέτειες του οράματος*, Κέδρος, Αθήνα 1981, σελ. 44.

25. Χρύσα Λαμπρινού (Προκοπάκη), «Για την τριλογία του Γιάννη Ρίτσου», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 110, Φεβρουάριος 1964, σελ. 169.

τητα του χρόνου και των αντιφάσεων σε μια τελική σύνθεση. Σαν ένα τρίτο μάτι να παρακολουθεί μέσα από τα γεγονότα και συγχρόνως πάνω και πέρα απ' αυτά, μέτοχος και κριτής ή, πιο σωστά, ερμηνευτής παθών. Ίσως τούτο το μάτι να είναι η ίδια η συνείδηση του ήρωα —ή του ποιητή— σε μια εξαντλητική επαγρύπνηση στα μέσα και έξω του δρώμενα.²⁶

Στους αρχαίοθεμους μονολόγους της *Τέταρτης Διάστασης*, οι οποίοι αντλούν από τον κύκλο των Ατρείδων, των Λαβδακιδών και τον Τρωικό, ο μύθος συνυφαίνεται με «τις σύγχρονες κοινωνικοϊστορικές εμπειρίες, όπως και με τους ιδιωτικούς μύθους της επίσης τραγικής μονεμβασιώτικης οικογένειας. Τα ετερόκλητα στοιχεία οργανώνονται σε μια ιδιότυπη, ερεθιστική συγχρονία. Ο σχεδόν δοκιμιακός στοχασμός καλύπτεται από τη σεμνότητσή εξομολογητικότητα της καθημερινής ομιλίας».²⁷

Τη σύνδεση του μύθου στην ποίηση του Ρίτσου με τα προσωπικά βιώματα και τις σύγχρονες προς αυτόν εμπειρίες του έθνους του αναγνωρίζει και ο Πήτερ Μπήαν, ο οποίος τονίζει πως ο Ρίτσος «προσπαθεί, με τη βοήθεια του μύθου, να πληρώσει το κενό με έναν μη προσδιορισμένο και μετα-λογικό τρόπο, συνεπή πάντως με την αντίληψή του για το πολυσύνθετο της ζωής [...]. Ο μύθος μέσα στο έργο του, δεν είναι ούτε υπεκφυγή, ούτε παρέκκλιση. Είναι αποκάλυψη».²⁸

26. Στο ίδιο, σσ. 160-161.

27. Χρύσα Προκοπάκη, «Εισαγωγή», στον τόμο: Χρύσα Προκοπάκη, Αικατερίνη Μακρυνικόλα (επιμ.), *Ανθολογία του Γιάννη Ρίτσου*, Κέδρος, Αθήνα 2000⁵, σελ. 17.

28. Πήτερ Μπήαν, *Αντίθεση και Σύνθεση στην ποίηση του*